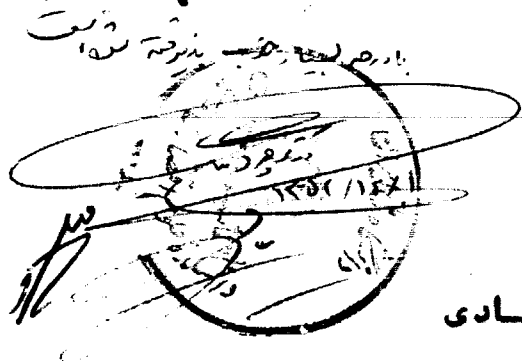

۱۷۲۴

دانشگاه ملی ایران

دانشکده علم سیاسی و اقتصادی

باپان نامه

فوق لیسانس اقتصاد

اثرات صنعت نفت در اقتصاد ایران

یاراهنمائی: اساتید محترم آقایان دکتر فرهنگ و دکتر مدنی موسوی

تحقیق: منوچهر شمس

سال تحصیل: ۱۳۵۰ - ۱۳۵۱

۱۷۲۴

اثرات صنعت نفت در اقتصاد ایران

<u>صفحه</u>	<u>فهرست مطالب</u>
	<u>مقدمه</u>
	<u>قسمت اول - تاریخچه</u>
۱	
۲	۱- از ابتدای امر تا شروع سلطنت اطمین حضرت رضا شاه کبیر
۶	۲- دوران سلطنت اطمین حضرت رضا شاه کبیر
۸	۳- دوران جنگ دوم جهانی
۹	۴- دوران بعد از جنگ دوم جهانی
۱۲	۵- طی شدن صنعت نفت و دوران کنونی
	<u>قسمت دوم - نتایج صنعت نفت قبل از ملی شدن</u>
۲۴	فصل اول - تحول صنعت نفت
۳۴	فصل دوم - اثرات مهم حرفه‌ای و فنی و صنعتی
۴۶	فصل سوم - اثرات اجتماعی و فرهنگی و سیاسی
۵۷	فصل چهارم - مسائل اقتصادی از نظر تولید - مصرف - درآمد و صادرات
	<u>قسمت سوم - نتایج صنعت نفت بعد از ملی شدن</u>
۷۶	فصل اول - تحول صنعت نفت
۸۶	فصل دوم - اثرات مهم حرفه‌ای و فنی و صنعتی
۹۰	فصل سوم - اثرات اجتماعی و فرهنگی و سیاسی
۹۵	فصل چهارم - مسائل اقتصادی از نظر تولید - مصرف - درآمد و صادرات
	<u>قسمت چهارم - نتایج صنعت نفت در زمان حال</u>
۱۱۶	فصل اول - تحولات اخیر ایران
۱۲۵	فصل دوم - نتیجه‌گیری
-	فهرست منابع

الف

مقدمه

شاید برای اولین بار نباشد که یک تحقیق علمی در باب مسائل مربوط به -
نفت در ایران انجام گرفته است و ولی فکر میکنم که یک تحقیق صرفاً اقتصادی
در مورد تحولات صنعت نفت تاکنون بعمل نیامده است. موضوع این تحقیق
بررسی صنعت و اثرات آن در توسعه اقتصادی ایران است که به منظور سه ساله فوق
لیسانس اقتصاد به دانشکده ملی ایران عرضه داشته ام .

از اوایل قرن بیستم در پی باصنعتی شدن کشورهای توسعه صنایع و سفله
جایگزین شدن نفت بجای ذغال سنگ احتیاجات صنعتی جهان رو به افزایش
گذاشته است بطوریکه تولید نفت از یک میلیون تن در سال ۱۸۷۲ به ۱۰۰ میلیون
تن در سال ۱۹۲۱ و به ۱۶۴۷ میلیون تن در سال ۱۹۶۵ رسید و میزان تولید
نفت جهان در سال ۱۹۷۱ همچنان قوس صعودی خواهد داشت و تا آخر
سال ۱۹۷۱ بالغ بر ۵۰ میلیون بشکه در روز خواهد رسید و اکنون کشورهای تولید
کننده نفت جهان تولید روزانه خود را به ۴۸ میلیون بشکه در روز رسانیده اند .

در این میان کشورهای خاور میانه که از لحاظ تولید نفت مقام سوم را به خود از
آمریکا و روسیه دارند به علت وجود درآمد حاصل از فروش نفت هر ساله به تولیدات

خود میزایند و درآمدهای حاصله را صرف توسعه اقتصادی خود میکنند .

مردم کشورهای خاورمیانه بتدریج با اهمیت این ثروت خود ادا بیشتند
 آگاه شدند و امکاناتی که این منبع مهم درآمد برای تامین پیشرفت اقتصادی -
 کشور و رفاه مردم در دستورات آنان قرار میداد واقف گردیدند و میکوشند تا از این
 ثروت طبیعی درآمد زیادی بدست آورند . در این صورت نفت خود را به
 قیمت بیشتری بفروشند تا درآمد حاصل را برای هدفهای توسعه اقتصادی دیگر
 برند و همچنین از سلطه سیاسی و اداری و اقتصادی سازمانهای بهره برداری خارجی
 بکاهند و حقوق ملی خود را در صنایع نفت حفظ کنند و آنرا گسترش دهند .

ایران از جمله کشورهای خاورمیانه نفت غنی میباشد که از فروش مواد نفتی
 خود درآمدهای حاصله را صرف توسعه اقتصاد خود میکند و راستی توانسته است
 تا حد امکان بتوسعه اقتصاد خود کمک کند و از منابع طبیعی موجود استفاده کامل
 ببرد تا باعث بوجود آمدن صنایع دیگر در جوار صنعت نفت باشد . *

اگرنگاهی به گذشته صنعت نفت در ایران بماند ازیم ملاحظه خواهیم
 کرد وضع کشور قبل از ملی شدن صنعت نفت چگونه بود ما استدرا حالیکه بعد از آن به چه
 صورتی درآمد است .

برای نگارنده جای بسی خوشوقتی است که نمایان یک بررسی تحقیقی در باره
نقش نفت در تحولات اقتصاد ایران از دیدگاه علمی محسوس بود. استفاده
از آن نظر که نوشته‌های انگلیسی که به زبانهای انگلیسی و فرانسه در این باره
انتشار یافته بود نمیتوانست خلاصه موجود را ببرد و اساس واقعی نقش نفت را در
توسعه اقتصادی ایران تشریح نماید. بدین گونه بود که مراوادار کرد تا در موضوع
مورد بحث تحقیق کنم تا هم فریزه پژوهش‌هایی که حاصل شده دانشگاهی در تهران
دانشجو نیرومند میسازد بتوانم ارضاء کنم و هم بگویم تا به گسترش میدان دانش
موجود در این زمینه‌های گوناگونی و این بررسی تحقیقی که دارای ارزش علمی باشد
سعی کنم وسیله‌ای برای شناخت عوامی که تا این حد در سبب رفاه اقتصادی
کشور عزیزمان ایران مؤثر است فراهم کنم و در زمینه طرف مساحتن نقطه‌هایی که
سدر راه تفاهم بین‌المللی است بسبب محدودیت در پیوند روابط بین‌المللی و حکم‌هایی
دستی طلبها و آراضی جهانی بگویم.

در پایان این مقدمه از اساتید محترم آقایان دکتر فرهنگ و دکتر طرینی موسوی که

در تهیه این تحقیق بمن کمک فراوانی کردند بابت نهایت تشکر

منوچهر شمس

قسمت اول - تاریخچه

بطور کلی اقتصاد ایران تا قبل از توسعه نفت بر اساس اقتصاد کشاورزی استوار گردیده بود. پایین معنی که قسمت اعظم درآمد کشور از محصولات کشاورزی و دامپروری تامین میشد و صنعتی در کشور وجود نداشت. صادرات منحصر به کالاهای از قبیل قالی وقالیچه - خشکبار - کتیرا - پوست و منسوجات دستی بود که در مقابل ورود مختصر کالای خارجی را میسر میساخت. زندگی مردم سختسطح آن پائین و حواج کشور همکالا و - خدمات خارجی محدود بود. صنعت نفت در این کشور با اعطاء امتیاز به شخصی به نام داری در سال ۱۲۸۰ شمسی (۱۹۰۱ میلادی) آغاز گردید و هشت سال بعد با کشف اولین میدان نفت در مسجد سلیمان صنعت نفت ایران پایه گذاری شد و دوازده سال بعد از آن تاریخ یعنی در سال ۱۲۹۲ شمسی (۱۹۱۳ میلادی) پالايشگاه آبادان شروع بکار کرد و صادرات نفت و فرآورده های نفتی از ایران به خارج آغاز گشت.

اثرات این تحول را در اقتصاد ایران بخصوص از نقطه نظر درآمد نفت در

پنج دوره میتوان بررسی نمود.

---

* سی سال صنعت نفت اثر مصطفی فاتح سال ۱۳۳۵ صفحات ۱۴۵-۱۶۳

۱- از ابتدای امر تا شروع سلطنت اعلیحضرت رضاشاه کبیر.

۲- دوران سلطنت اعلیحضرت رضاشاه کبیر.

۳- دوران جنگ دوم جهانی.

۴- دوران بعد از جنگ دوم جهانی.

۵- طی شدن صنعت نفت و دوران کنونی.

۱- از ابتدای امر تا شروع سلطنت اعلیحضرت رضاشاه کبیر.

در این دوره صنعت نفت قدر موفقی در اقتصاد کشور ایفا نمود. هفت

سال اول آن صرفاً نجا خطی تا کشانی گردید و چیزی مبلغ ۲۲۰.۰۰۰ لیتر

گنجداد بد و دست برداخت گردید و معادل ۲۰.۰۰۰ لیتر که بعداً بصورت سهام

نخستین شرکت به دست تسلیم شد و دست درآمد مهم دیگری از این معرنداشت.

از سال ۱۲۸۰ تا ۱۲۸۴ شمسی دارسی جمعاً مبلغ ۲۲۳.۰۰ لیتر

و در سه سال بعد شرکت نفت بهره و سرمایه داران ساکنندگی کرد استراتا کونا که متفقاً

سند یکای نفت را ایجاد نمود و هرگز دارسی شتافته بودند ۱۷۷.۰۰۰ لیتر که -

جمعاً حدود ۴۰.۰۰۰ لیتر میگردد در نفت ایران سرمایه گذاری نمودند که تسخیر

از این مبلغ صرف خرید دستگاههای لازم از خارج و حمل آنها به ایران و قسمتی هم صرف پرداخت حقوق ها و دستمزدها و تا صین هزینه های جاری عطیات گسردید و چون در این مدت تعداد کارگرانیکه در استخراج صنعت نفت بودند بسیار محدود بود و نحو کار آنها بیشتر جنبه فیزیکی داشت. علیهذا نمیتوان گفت که از نظر استخراج آنها هم اثر مستقیمی (جز در موارد بسیار محدود) در اقتصاد کشور داشته است.

بین سالهای ۱۲۸۲ و ۱۲۹۳ (۱۹۰۸-۱۹۱۴ میلادی) یعنی از روز کشف نفت و تاسیس شرکت سابق نفت ایران و انگلیس تا روز صدور نفت از ایران عابری دولت از نفت سالانه از چند لیتره تجاوز نمی نمود. از سال ۱۲۹۳ مدت چهار سال (۱۹۱۴-۱۹۱۸ میلادی) سرزمین ایران صحنه بزرگ جنگ و زور آزمایی قوای بیگانه گردید. گرچه صد و رو فروش نفت ایران آغاز گردید و ولی چون قسمتی از خطوط لوله شرکت در این گیرودار قطع گردید و شرکت مطالبه غرامت آنرا از دولت که حمایت اموال شرکت را تقبل کرده بود مینمود دولت هم خود را در این

کار مقرر نمیدانست و حاضر نبود فراموشی از این باب تا آنهم به میزانیسی که شرکت مطالبه
 مینمود بهر دوازده در این صورت شرکت هم از پرداخت حق الامتیاز خود داری میگذرد
 تا اینکه در مرداد ماه سال ۱۳۹۸ (اوت ۱۹۱۹ میلادی) با انعقاد قراردادی -
 روابط دولت ایران و شرکت نفت ایران و انگلیس بهبود یافته و مطالبات معموله تسویه
 گردید و شرکت یکجا مبلغ یک میلیون لیره در وجه دولت ایران کارسازی نمود ولی مبلغ
 مزبور فقط میتواند استگرمه کوچکی از هزاران مشکلی که مداخلات خارجی و جنگ برای
 دولت بهر آورد میبود بگشاید و لذا این مبلغ بهود چه مملکتی منظور و مصارف تا دهه
 بیون و پرداخت حقوقها و دستمزدها و غیره رسید . *

با انعقاد قرارداد جدید صادرات نفت ز ایران دوباره آغاز شد
 و متعاقب آن درآمد ایران از نفت افزایش یافت ولی باز تا سال ۱۳۰۵ (۱۹۲۶ میلادی)
 هرچه از این راه عاید دولت شد در بودجه منظور و صرف هزینههای جاری گردید . در
 ظرف این مدت بیست میلیون تن نفت از کشور صادر و در مقابل پنج میلیون لیره عاید
 گردید که آنها هم مصارف جاری رسید و در حقیقت وضع کشور هم در آن زمان طوری نبود

که بتوان عوائد نفت را به برنامه‌های عمرانی تخصیص داد و نحوی عمل نمود —
 که درآمد حاصله از این امر به مصرف اموری برسد که خود ایجاد کننده درآمد
 جدیدی باشد. ناگفته نماند که در این مدت توضیح‌ها زمانی شرکت نفت توسعه
 بسیار یافت و در سال ۱۳۰۵ (۱۹۲۶ میلادی بهشراز ۲۵۰۰ کارمند و
 کارگر ایرانی در خدمت شرکت در جنوب مشغول بکار بودند و بهشراز ۵۰۰۰ لیتر
 لیتر به مصرف پرداخت حقوق و دستمزد آنها رسید و علاوه حدود ۵۰۰۰۰ لیتر
 نیز صرفاً انجام خرد خای داخلی گردید. در این مدت تأسیسات پالایشگاه
 آبادان توسعه یافت و خط لوله به قطر ده اینچ بین مسجد سلیمان و آبادان
 احداث گردید. در سال ۱۳۰۲ (میدان نفت‌شاه در نزدیکی مرز ایران و —
 عراق کشف گردید ولی بهره‌برداری از آن در سال ۱۳۱۴ آغاز شد. *

۲- دوران سلطنت اعلیحضرت رضا شاه کبیر

از سال ۱۳۰۶ تا سال ۱۳۲۰ یعنی دوران سلطنت اعلیحضرت رضا شاه کبیر که وضعیت کلی کشور بهبود یافت و اوضاع عمومی سر و صورتی پیدا کرد قسمت عمده درآمد نفت هم مصرف خاص یافت و در حساب ذخیره مملکتی منظور و صرف خرید اسلحه و مهمات و برنامه های عمرانی گردید .

قسمتی دیگر نیز در حساب مخصوص نگاهداری شد و ضمیمه جواهرات سلطنتی و موجودی طلا و نقره کشور گردید و از سال ۱۳۰۸ که سیستم پولی ایران تغییر کرد پشتهوانه اسکناس جدید را تشکیل داد و ده درصد از عواید نفت نیز در بودجه کشور محسوب و مصرف هزینه های معمولی رسید . *

مجموع صادرات نفت کشور در این دوره بالغ بر ۱۰۵ میلیون تن بود و در مقابل ۳۵ میلیون لیره عاید دولت گردید .

با الحاق امتیاز ارسی و انعقاد قرارداد جدید نفت در سال ۱۳۱۲ (۱۹۳۳ میلادی) و تغییر طرز محاسبه درآمد دولت و مهتنتی نمودن آن بر میزان صادرات

* گزارش سالانه شرکت های عامل نفت ایران سال ۱۳۳۵ صفحات ۱۳۸-۱۴۵

نفت درآمد و با افزایش یافتن کشور بطور محسوس از وجود صنعت نفت برخوردار
 گردید و شرکت نفت نیز دستاقدامات و اعطای زو . در این زمان پالايشگاه
 آبادان را توسعه داد و پالايشگاه کرمانشاه را ایجاد کرد و تا سال ۱۳۲۰ پنج میدان
 نفتخیز دیگر بمیدان مسجد سلیمان افزود و ذخایر نفتی ثابت شد ، کشور را به يك
 هزار میلیون تن بالغ گردانید و تعداد کارکنان صنعت نفت را افزایش داد .
 تا سال ۱۳۰۲ (۱۹۲۳ میلادی) تقریبا تمام نفت مصرفی ایران که در سدان -
 سال از ۴۹۰۰۰ تن تجاوز نموده بود از کشور همسایه روسیه تامین میگردد
 و حدود سال ۱۳۰۸ (۱۹۲۹ میلادی) که مصرف نفت کشور به ۸۲۰۰۰ تن -
 رسید بهود باز ۷ درصد آنرا دولت روسیه تامین میکرد ولی از سال ۱۳۱۲ (۱۹۲۳
 میلادی) به بعد توزیع نفت تقریبا در تمام کشور منحصر بوسیله شرکت ساهو نفت -
 ایران وانگلیس انجام گردید و آنکه قیمت نفت هم چندان ارزان نبود و در پایه های
 نفت در خلیج رومانی تعیین شده و مصرفی فروخته میشد باز مصرف نفت و فرآورده های
 نفتی افزایش یافت و در سال ۱۳۲۰ (۱۹۴۱ میلادی) به ۲۷۰۰۰۰ تن بالغ
 گردید .

۲- دوران جنگ دوم جهانی

در این دوره جمعا ۲۴ میلیون تن نفت از ایران صادر شد و ۲ میلیون امره هم
 باید کشور گردید ولی با وضعی که جنگ دوم جهانی برای کشور ما به بار آورد و -
 اوضاع و احوالیکه بهتر آمد نبود اجرای هرگونه برنامه عمرانی را غیر عملی
 میساخت و چون میزان درآمد نفت از سایر بخشها تقلیل یافته بود راهی -
 منظر نمودن درآمد نفت در این دوره در بودجه مملکتها خاطر صرف
 هزینه های جاری نبود *.

در سال اول جنگ تولید نفت ایران به علت کمبود وسائل حمل و نقل
 دسته شدن دریای مدیترانه و از دست رفتن بازارهای اروپا کاهش یافت. اما
 بعدا تصرف جزایر هند شرقی و برمه وسیله زاین در سال ۱۳۲۱ (۱۹۴۲)
 میلادی و باز شدن مجدد دریای مدیترانه در سال ۱۳۲۲ سبب شد که تولید
 نفت ایران افزایش یابد و در سال ۱۳۲۳ به ۱۵ میلیون تن برسد. چون در این
 ضمن تولید نفت از میدانهای مسجد سلیمان و هفتنگ به حد اکثر ظرفیت خود رسیده
 بود برای برداشتن فشار از روطن میدان نفتی تصمیم گرفته شد که میدانهای
 * بر مبراری از صنعت نفت ایران اثر دکترا بهزاد یسال ۱۳۴۲ صفحات ۲۹-۴۵

آفاجاری و نفت سفید توسعه یابد . عطیات حفاری ۱۲ حلقه چاه بمنظور
بهره برداری بحیزان سالانه شش میلیون تن در پائیز سال ۱۳۲۲ آغاز
گردید .

این طرح که در سال ۱۳۲۴ پایان پذیرفت شامل ساختمان
یک رشته خطوط لوله ۱۲ اینچی از آفاجاری به آبادان و یک واحد تولید
یک صد هنجاه کیلو متر جاده و همچنین ایجاد وسائل تولید برق و آب -
بوده است .

۴ - دوران بعد از جنگ

با اتمام جنگ و تخلیه ایران از قوای بیگانه و همچنین بمناسبت انعقاد
سیاست جدید سوخت و افزایش مصرف نفت در اروپا صادرات نفت ایران
و بالنتیجه درآمد نفت از این راه افزایش یافت و این فکر قوت گرفت که کشوری
احتیاج بیک برنامه صحیح عمرانی و نقشه درست اقتصادی دارد تا درآمد
نفت را برای امور دیگر بهره برد که بتواند در مقابل تقلیل ذخیره نفت خام تا سیاست

مولد ثروت دیگری ایجاد نماید که همان میزان درآمد را برای کشور تأمین کند .

ضمناً ولت امیدوار بود که با تنظیم برنامه عمرانی خاصی از اصول ککهاییکه سران سدر ولت متفق طی اعلامیه تهران در سال ۱۳۲۲ (۱۹۴۳ میلادی) به ایران قول داد مهیو ند برخوردار گردد .

برنامه مزبور تنظیم گردید و طی مدت هفت سال اول درآمد نفت ۷/۸ میلیارد ریال از سایر بخشها ۱۳/۲ میلیارد ریال برای برنامه عمرانی پیشبینی شد و قرار بود به نسبت خاصی صرف امور کشاورزی - صنایع و معادن کارهای اجتماعی و صنعت نفت داخلی بشود ولی برنامه عمرانی مذکور عطفی نگردید زیرا اولاً ککهای که از خارج انتظار میرفت (حتی بصورت وام) هم اعطاء نشد و ثانیاً با جریانات ملی شدن صنعت نفت در سال ۱۳۲۹ درآمد نفت موقتاً متوقف گردید و ثالثاً دو سال اول برنامه صرف ایجاد تشکیلات سازمان برنامه گردید و فرصتی برای انجام کار مثبت بدست نیامد .

در این دوره جمعا ۱۲۶ میلیون تن نفت صادر و ۶ میلیون لیتره